

Видосава ГОЛУБОВИЋ

БЕДЕКЕР МИЛОША ЦРЊАНСКОГ О БОКИ КОТОРСКОЈ

Један од жанрова који је био омиљен и често негован међу српским писцима међуратног раздобља је књижевноуметнички облик фактографски и имагинарно усмереног путописа. Писали су га Раде Драинац, Станислав Краков, Станислав Винавер, Растко Петровић, Драгиша Васић. Путописна књижевност ових писаца развијала се у знаку репортаже, пеме, приче, новеле, романа, у чијим основама су се налазили смештени разни путописни догађаји и доживљаји. Тако је, на пример, С. Краков путовао по новоослобођеним крајевима Старе Србије, а Р. Драинац описивао своје сусрете са бoемским четвртима Париза. Д. Васић је у путописном делу *Два месеца у југословенском Сибиру* (1921) пренео своја искуства на војној вежби на простору Старе Србије, куда је био послат због арнаутске побуне, да би коју годину касније издао репортерски стилизоване *Ушиске из Русије*. Поменимо путописе из Македоније Р. Петровића, или његову песму „Слово жеђи“, где је у еротску димензију путовања уткан футуристички сензибилитет.

У ове путописне облике уклапало се у доброј мери и стваралаштво Милоша Црњанског. У њега је уградио описе и запажања са својих путовања у Париз, Италију, Немачку, Шпанију, Мађарску, поларне крајеве, у пределе новостворене државе Срба, Хрвата и Словенаца. Жанровску разноврсност путописног стваралаштва Црњански је проширио и на писање туристичких водича, тзв. бедекера, некој врсти посебног путописног поджанра.

Остављајући по страни разнолику тематику његових бедекера, ми смо дали предност текстовима о Боки Которској. Написао их је укупно два. Један је у оквиру књиге *Наше њлаже на Јадрану* објављен 1927. у едицији Јадранске страже, док се други, из исте едиције, појавио као самостална целина годину дана касније.

Први бедекер *Наше њлаже на Јадрану* жели да дочара туристима лепоте јадранских летовалишта од севера до југа. Уводни део отвара пут субјективном виђењу, занесеном запису о мору. Пре него што пређе на

опис сталног померања у простору као туриста, Црњански ће ставити до знања каква је представа мора у његовој песничкој слици света. Море, по њему, има у себи атрибуте и моћ божанског, праискона, живота пуног „светлости, снаге и лепоте“, што га ставља у опозицију према „грубом и тешком“ животу на копну. Текст такође апсолутизује магијску моћ мора, доступну песничком уму посредством сазнања да је од њега све постало; да је оно створило и државе и народе, мислећи при томе на Холандију, Америку, Грчку и њене богове, Нормане, Арабљане, али и на сасвим измењену судбину југословенских народа, који је ушао у састав нове државе, са Јадранским морем као ослобођеним делом своје територије.

Не налазећи се још увек на информативној димензији текста, аутор бедекера саображава првобитне замисли са осећањима, изазваним у непосредном додиру са морем и његовом околном природом. Текст је сконцентрисан око динамички бескрајно визуелно и емотивно дочараних описа таласа, бескрајне пучине, подводног и подземног света, поистовећених са искомским доживљајима тишине, светлости, „чистог и веселог смеха“ (3). А сва ова путописна искуства, каже Црњански, била би изузетно животно и уметнички упечатљива сваком ко би први пут дошао у непосредан додир са морем. За разлику од мора, природа је дата као реалније доживљен простор, проткан особеном песничком метафориком Црњанског, пуном мистичних представа „руменог месеца“, „пролетњих ноћи чистих и дубоких као плава небеса“ (3). Ако се све ово има на уму, онда се може разумети због чега Црњански сматра обалу Јадрана „лепшом од свих морских обала“ (3).

После овога следи преоријентација писца бедекера према кориснику: Црњански овом приликом даје детаљна упутства о правцима кретања из унутрашњости земље према мору. Како наводи, у то време постојала су три пута: први из правца Загреба и Горских Котара, други преко Огулина и Книна, и трећи кроз „чемерну“ Босну и „камениту“ Херцеговину.

Текст бедекера у целини прати линију путописних праваца, започетих у Сушаку, усмерених дужином Јадранске обале све до најјужније тачке – Боке Которске. Писац је, пре свега, вођен намером да представи приморска места у Боки Которској, као и насеља смештена дуж црногорске обале. Ти делови остављају утисак заокружене целине, засноване на описивању појединих локалитета. И ауторова замисао дата у уводном тексту о Боки Которској обједињује их у чврсто јединство. Као у Уводу књиге, тако и овде, Црњански је свестан значаја мора и Јадрана. Он увек изнова потврђује њихове вредности, с обзиром на природне лепоте, богату културну прошлост и историју, многе ствари које користе и помажу човеку, не изостављајући да помене како море утиче на неговање морал-

них особина – храброст, скромност, тишину душе; оно проширује светом националну славу: „Прославили смо се биткама на целој свету. Ратовали смо на све стране, до Африке и Азије, али нам је тек море јадранско разнело име по свету, име помораца, путника, зидара и певача“ (50).

Неки од ових момената срећу се већ у путопису о Херцег Новом, сагледаном првенствено из историјске перспективе: „ова варош, из чијих зидина цветају лимунови, нова је још, ма да је стара и грађена седам година пре Косова, од краља Твртка I и његовог синовца Херцега Стјепана Косаче“ (50). Наизглед једноставни фактографски записи говоре о смутним токовима историје, о времену доласка Турака у ове крајеве, и о страшним опсадама Хајредина Барбаросе, који је у борбама у херцегновским улицама изгубио више хиљада војника. Премда историјска позадина носи превагу у путопису, један стари арапски натпис на херцегновској тврђави могао би се схватити као примамљив позив на путовање у савремени изглед вароши на стени, што делује као врт. Око путописца постаје осетљиво за оно што га на путу сустиже – херцегновски трг са свим својим особеностима, лирски доживљени вечерњи пејзажи, испуњени појавом праве материјалности, оличене у слици хидроавиона јадранске флоте. На појединим местима механизми перцепције приклањају се практично применљивом облику водича за туристе: „Херцеговци има неколико хотела, скромнијих и јефтиних који су лети пуни, а један врло велики који се ове јесени довршава. У њему је летовање јефтино и весело, помешано дивним воћем и рибарењем ноћу. Зими ту цвета ружа“ (51).

Путописац се потом креће простором у којем се присуство далеке уметничке и културне прошлости интензивније осећа. Реч је о манастиру Савина, зиданом у турско доба. Карактеристичан је по старим рукописима, манастирским предметима, иконостасу и фрескама. Насупрот траговима средњовековне сакралне културе, околна природа је дочарана античком метафориком: „Дубрава око манастира лепа је као античко позориште, под морем“ (54).

Са овом тематиком укршта се и опонира линија описа Пераста, до чијих обала се стиже бродом кроз теснац Вериге, који својим именом неодољиво подсећа на време када су се ту разапињали ланци против туђинских галија. Трајање Пераста је под сенком мртвила, пустоши, изумрле прошлости, која је временом тањила свест о моћи приповедања, сконцентрисано на причу о сопственом постојању и чудној судбини. Тиме се може објаснити слаба туристичка посета Перасту, сјајне прошлости и са свим мало привлачне садашњости, видљиве у разним облицима запуштености, нарочито у призорима околне природе.

Ни Котор својом лепотом, свом сазданом од камена, није, по Црњанском, „ни за зимовање, ни за летовање“ (56), изузев што је погодан

као полазно место за излете у околно брдо, до Скадарског језера, Бара и Будве. Разрађују то уметнички потенцијали текста, који само потврђују тако створену представу. Могли бисмо рећи да сва просторна симболика задобија исти ореол, јер Котор је „једна старинска камена дворана ... над којом виси стење, као облаци, над којом тече, пљушти, магли се и руме-ни Ловћен, место неба, ноћи и зоре“ (56). У таквим географским околностима не чуди што је текст успео да апсорбује и анималну симболику: „тај град је лети као зажарена пећина скамењених лавова“ (56). По истом принципу и сакрални објекти – црква Св. Трипуна, везују се за стеновите просторе.

Описи Будве и помињање места и плажа дуж црногорске обале (Св. Стефан, Бар, Уљцин) подређени су укусу и потребама туриста. Општа је констатација да су све плаже још увек запуштене и слабо познате, што, наравно, мења слику запажањима о туристима који тамо летују и увек им се наново враћају. Привлачи Будва својим положајем на отвореном мору, прастаром историјом, жаловима својих купалишта, гурманским специјалитетима и риболовом. На крају писац духовито закључује да пешчану обалу Паштровића лети посећују колоније Феријалног савеза, иако би она могла са доста разлога да заинтересује и песнике.

Други бедекер *Бока Кошорска* (1928; фототипско издање објавила је Народна библиотека Србије 1997. године), представља, заправо, проширену верзију оног дела књиге *Наше њлаже на Јаграну*, посвећеног овом заливу. Може се рећи да је ближи класичном обрасцу туристичког водича, спрегнутог у оквире релативно чврсте путописне форме, знатно мање лирски обојене, у поређењу са текстом из претходне књиге. Путописна основа остаје, углавном, иста. Њене границе писац изнутра размиче, не би ли захватио што више из историје народа и приморских крајева, стављајући је у функцију примамљивог позива туристима на путовање, уз навођење културних знаменитости, које на путу вреди видети.

За разлику од првих запажања о манастиру Савина, сада више са знајемо о његовој историји. Ређају се прецизне информације да је зидан у турско доба и да је обновљен 1694. године. Поред тога, помињу се и две манастирске цркве. У то је уклопљен говор о манастирским реликвијама и веома вредној манастирској библиотеци.

Са још више детаља приказана је црква Св. Трипуна у Котору. При посети цркви, писац подробно наводи појединости о свецу коме је она посвећена, њеној архитектури, унутрашњем изгледу, али, у исти мах не изоставља да нешто каже о црквеним и народним обичајима, везаним за прославу Св. Трипуна: „Сваке године 3. фебруара држи се слава Св. Трипуна. Тада је град пун народа који се скупља да присуствује тој стародревној свечаности... При свечаности се могу видети питорескни кости-

ми адмирала, капетана и момака, тог старог удружења“ (19). С тим у вези је и навођење старог обичаја Которана: играње народног кола и кола морнара пред црквом поводом црквеног славља.

Стиче се утисак да Црњански често осећа присуство далеких временских слојева у видљивом простору. Из тога произилази да је историјска димензија путописа важан чинилац у опису бококоторских места. Репрезентативан пример у том погледу је град Котор. Он је као објект путовања израз поменуте обележености, будући да је, како каже Црњански, „од вајкада био везан за нашу судбину“ (21). И остали примери потврђују да су пројектовањем прошлости у садашњост створени предуслови за верно схватање путописних реалија у простору Херцег Новог, Пераста, Рисна, Будве. Почев од античких времена па до недавне прошлости, путописац следи трагове и чињенице мирног историјског развоја, периода владавине страних завојевача: турских, шпанских, млетачких, аустријских, херојске борбе бокелског народа за ослобођење. У тексту о Херцег Новом указано је на сву ширину распона временске вертикале: на позадини историје града кога је „почео зидати краљ Босне, Србије и Далмације Твртко I год. 1382“ (8) пројектује се представа његове садашњости: „И сад се осећа још на хридилама, под тврђавом, нека шпанска меланхолија“ (9).

Али изнад свега што рефлектује живот ових места стоји Пераст, који у целини подсећа на некадашњу поморску славу и моћ Бокелја: „Бокелја је имала две и по стотине поморских капетана и три хиљаде морнара, преко три стотине великих бродова који су пловили по свету... Цео Левант, Црно Море и Афричка обала знали су бокелске морнаре насељенике. Венеција, за време своје славе, базирала је своју поморску снагу на бокелским лађама и скјавонским војницима“ (14–15). У Будви, писац асоцира на њену непрекинуту историју од римских времена, да би потом у Котору указао на вишеструку везаност овога града са српским владарима средњег века. Црњански уверљиво пише о Котору у време Немањиха, и о краљици Јелени, жени краља Уроша, познатој по томе што је у њему саградила фрањевачки манастир и даровала један крст, сада смештен у цркви Св. Трипуна.

На тим основама почива туристички дух бедекера. Његов практични, фактографски део намењен туристима развија се у одређеним путописним правцима – дуж Бококоторског залива, црногорском обалом, путем до Цетиња преко Ловћена. При томе, путник их савлађује аутом или бродом, што му даје могућност да обавештава о насељеним местима на њима. Упоришне тачке су Херцег Нови, Зеленика, Пераст, Котор, одакле је усмерено кретање према Будви, допуњено узбудљивим описом успона преко Ловћена, планине која својим бројним серпентинама и лепим

видицима оставља невероватан утисак. На крају књиге текст се бави живописним описом повратка аутом из Котора у Дубровник; он је с време на на време испуњен идиличном атмосфером мирног, складног и једноставног живота: „Скоро непрекидно се нижу крај пута беле куће насеља, свака чиста, свака весела, лети свака пуна купача који су из Котора, из оближњих места дошли ту, под хладовину шуме кестенова, да летују. Ноћу, тиха свирка мандолине и тамбурице, песма, смех из чунова што клизе по месечини дају целом том крају тон неке питоме сентименталности и фриволности, необичан иначе сасвим у тој земљи демонских контраста и бура“ (27). Опис је одиста сентименталан, јер не одговара толико реалној слици, него је одраз унутарњег расположења у песниковој души.

Црњански је у свом бедекеру пре свега вођен уверењем о значају Боке Которске за туризам и о потреби да се тај најјужнији део далматинске обале учини што привлачнијим и примамљивијим за боравак, без обзира на то што је Бока за време владавине страних завојевача заостала у својим туристичким понудама у поређењу са удобностима летовања на страни. Заинтересовани читалац или туриста наћи ће у књизи Црњанског разна обавештења о хотелима, приватном смештају, природним лепотама копна и мора, световним и сакралним грађевинама, улицама и трговима, при чему је од свих туристичких места, описаних у бедекеру, предност дата Котору, месту најмање погодном за летовање и зимовање. Своје усхићење Боком, „невестом Јадрана“, писац је хтео да пренесе и на друге, тиме што би открио оно што је у њој остало скривено. Мотивисаће разлоге свога усхићења указивањем на мистичне и невидљиве везе Херцег Новог са шпанским духом, Рисан са Норвешком, Пераст са Балтиком, Прчањ са Бајроном. Забележиће Црњански и да Бока има у себи „лепоту швајцарских језера, норвешких фјордова и Босфора“ (5).

Оно што је досад речено говори у прилог томе са колико је љубави и пажње Црњански приступио припремама и писању бедекера о Боки Которској. Записе, запажања и описе са путовања он је уклопио у концепцију сачињавања сличних књига, с том разликом што је у свом делу отворио пут субјективном виђењу приказаног света, обојеног лирским сензибилитетом уметника.

Херцег Нови, целокућан изглед

Херцег Нови са њерђавом

Херцег Нови, из њишчјеџ леџа

Манасџир Савина

Бијела

*Официр и морнар
бокељске морнарице*

Бо̀жородичина црква у Ко̀тору

Коџор са јужоисџока

Будва, Сџари гџрад Немањића